

POSTUPCI ZA OLAKŠAVANJE UMIRANJA NA BANJI

DRAŽEN NOŽINIĆ
Gradski muzej
47000 Karlovac

UDK 393:577.7 (497.13)
Pregledni članak
Primljeno 10.IX.1990.
Prihvaćeno 19.XII.1990.

U etnološkoj je literaturi o pogrebnim običajima južnih Slavena zabilježen veliki broj različitih, raznorodnih postupaka kojima je svrha, s jedne strane, bila olakšanje umiranja smrtniku no, s druge strane, takva se postupanja objašnjavaju nadom da će njihovim izvođenjem težak bolesnik ozdraviti ili će mu se time ubrzati smrt. Analogni postupci, poznato je, susreću se kako u ostalih slavenskih tako i u mnogih evropskih naroda, a za Baniju je karakteristična njihova brojnost i raznovrsnost.

Vjerovanja o potrebi, opravdanosti i svrsishodnosti različitih načina postupanja sa smrtnicima i teškim bolesnicima te same običaje (i radnje) koje bi u ovakvim prilikama trebalo izvršiti, ispitivao sam u razdoblju od 1986–1989. g. u 77 sela općina Dvor na Uni, Glina, Petrinja, Sisak, Kostajnica i Novska. Istraživanjima je obuhvaćeno nekoliko grupa stanovništva. Jednu od tih grupa čine Hrvati kajkavci (turopoljsko–posavskog govora) koji nastavaju Pokuplje, Turopolje i Posavinu, a koje susjedno (hrvatsko i srpsko) stanovništvo naziva *Mužima* (taj naziv Muži za sebe i prihvaćaju). Drugu ispitivanu grupu stanovništva čine Hrvati štokavci ijekavskog (istočnohercegovačkog) govora, naseljeni u Pounju (općine Dvor na Uni, Kostajnica, Novska) te u selima u okolici Petrinje i Kostajnice. Sebe nazivaju *Šokcima* i među njima se vrlo često pričaju predaje o njihovu doseljenju iz Like ili Bosne. Muži ih, kao i Srbe, pogrdno nazivaju *Krdžanima*. Nadalje, u brdskim predjelima u okolici Petrinje, a na prostorima između onih koje nastavaju Muži i Šokci, nalaze se sela čiji su stanovnici također Muži (u nekim od tih sela žive i Srbi), ali koji govore štokavski (ili pretežno štokavski) i čiji su neki običaji (pogrebni, godišnji ophodi) sličniji šokačkim i srpskim nego onim ostalih Muža. Konačno, četvrtu grupu stanovništva čini srpski, pravoslavni živalj, nastanjen u svim navedenim općinama. Pored naziva *Vlaji* ili *pravoslavci*, Muži i Šokci (pri čemu potonji odbijaju takav naziv za sebe) Srbe također nazivaju *Krdžanima*¹. S obzirom na ovakav različit kulturni, jezični, vjerski i nacionalni sastav stanovništva Banije nimalo ne iznenađuje činjenica da je poznat vrlo veliki broj postupaka kojima se teškom bolesniku ili smrtniku nastojalo olakšati umiranje. Štoviše, većina od njih je poznata svim spomenutim grupama, premda nisu svuda jednako zastupljeni.

Za teške su se bolesnike u ovim krajevima, uvijek birnuli ukućani. Nastojale su ime se ispuniti sve želje, nisu morali postiti, a posjetioci (rođaci, susjedi, prijatelji, drugi suseljani) nikad ih nisu posjećivali bez raznih ponuda. Pri ovakvim posjetama, kad se već vidjelo da bolesniku nema spasa, vršio se običaj opraštanja. Bolesnika se moli za oprostaj (*halal*) i njemu se oprašta. Ovo je najrašireniji od ovakvih postupaka, poznat jednako Šokcima, Mužima, Srbima (te Muslimanima). Muži u Topolju (Ivanić–Grad) tad govore: »Bog ti greje oprostil, da ne buš na on svet išle grešen ni ja ni ti!« U Peckima kraj Petrinje (Muži štokavci koji u selu žive pomiješano

sa Srbima) obitelj oprašta smrtniku i moli ga za oprost ne samo zato da lakše umre već i da se ne vraća kući. I, uopće, smatralo se da onaj koji je nekome napravio neko zlo ne može umrijeti sve dok mu oštećeni ne dođe oprostiti taj grijeh. Stoga je bolesnik vrlo često i sam pozivao one s kojima je bio u zavadi da mu dođu oprostiti da se izmire, pa će obojica lakše umrijeti. U Srba smrtnik okupi obitelj pa ih blagoslovi. Drugdje na Balkanu ovaj je običaj, osim Hrvatima i Srbima, bio poznat Slovencima, Muslimanima, Vlasima: katkada je to znao biti i vrlo složen ritual². Ako je to bilo moguće, na Baniji su smrtniku uvijek pozivali i svećenika, a za teške bolesnike (u Srba, Šokaca i Muža) svećenik je obavljao i javni oprost u crkvi. E. Šnevajs ne navodi da je rimokatolicima bio poznat taj običaj. (Šnevajs, 1929, 264)

A kad nastupi trenutak agonije, čovjek je morao umrijeti u tišini da mu se duša ne *povrati* jer bi se još dugo mučio pri umiranju. Ovakav je običaj bio poznat svim Slavenima a pomno su ga se, s istim tumačenjem, pridržavali Poljaci i Lužički Srbi. (Brencz, 1975, 62) U Srba u Gornjoj Resavi (Bošković-Matić, 1962: 173) i Vlaha u okolini Bora se vjeruje da se u takvom slučaju duša *predvoji* tj. onaj dio koji još nije izašao iz tijela se odvoji i tamo ostaje još neko vrijeme. (Zečević, 1975: 150) Šutnja pri umiranju bila je obavezna i u starih Grka. (Fischer, 1921: 85) Međutim, neki su ljudi upravo tako morali umrijeti. Prema vjerovanjima Hrvata i Srba na Baniji najteže umiru mala djeca te griješnici. Za malo se dijete, koje nakon smrti (ako je bilo kršteno) postaje anđeo, govori da se pri umiranju muči jer pati za one koji ostaju ili, češće, jer ono »plaća grijeh« za svoje roditelje. Ovakvo je vjerovanje poznato i Muslimanima u okolini Bosanskog Novog. Muži u Brkiševini (sisачko Pokuplje) vjeruju da se mala djeca *povraćaju*, pa malo dijete majka ne smije zavati niti uz njega što reći. Srbi u Donjem Žirovcu (Dvor na Uni) kažu da ono ne može umrijeti dok mu majku ne odvuku od njega, izvan sobe.

Za svakog smrtnika ili bolesnika koji se dugo mučio, govorilo se da je bio griješnik. Takvi su bili oni koji su preoravali tuđe međe, ubojice, vračari, vještice, krivokletnici. Da krivokletnici teško umiru, vjerovali su i Poljaci i Ukrajinci. (Fischer, 1921, 64) Muslimani u okolini Bosanskog Novog kazuju da teško umiru oni koji su za života radili s vagom (mlinar, mesar i trgovac), a da su mlinari lopovi jer krađu brašno kazuju i Muži u okolini Siska te Srbi u okolini Dvora na Uni. U Bosni i Hercegovini je onima koji su krivo mjerili trebalo donijeti vagu. (Lilek, 1894, 2)

U vezi s mučnim umiranjem odnosno, postupcima za njegovo olakšavanje, pojavit će se i lan (konoplja), te odjeća (ili njezini dijelovi). Mnogobrojne su predodžbe i tumačenja koja prate takve postupke. Tako u sisačkom i petrinskom Pokuplju Muži kazuju da se dugo muči i ne može umrijeti žena koja je bila lopov, te onaj koji nekome ukrade ili probode platno. Takvi ne mogu umrijeti sve dok im se ne zapali lanena pređa na prsima. Srbi u Gvozdanskom (Dvor na Uni) smatraju da čovjek, da bi lakše umro, mora ispričati sve što je u životu činio. Mnogi to nerado čine, a da bi ih se na to navelo, treba otići u vočar i tamo zapaliti *ketenovu* (lanenu) kudjelju. Naročito teško će, prema vjerovanjima, umirati i one žene za koje se misli da su bile *coprnice*, *coprijanke*. Naime, sve su ispitivane grupe na Baniji vjerovala da *coprnica* ne može umrijeti dok nekom ne preda svoje znanje (ili, kao kod Lužičkih Srba, dok ne prizna svoje rabote). (Brencz, 1975: 61) Da se vještici olakša umiranje,

bio je običaj, poznat banijskim Mužima, Šokcima i Srbima, da joj se na prsima zapali krpica ili malo ketene³. U slavonskom selu Otok pored kreveta žene koja je prela za druge sagori se nešto kudjelje ako je slučajno za sebe zadržala nešto od prediva ili se bolesniku pod krevet stavi sirova pređa. (Lovretić, 1898: 29) U Ukrajinaca je, nadalje, bilo poznato vjerovanje da teško umire onaj koji je krao tudi lan, dok je nekim Poljacima i Ukrajinacima bio poznat običaj da se umirućem u ruke daje svijeća omotana lanom (Fischer, 1921: 65–67).

Rečeno je da su i pojedini dijelovi odjeće mogli služiti takvoj svrsi. U Poljaka i Čeha samrtniku se davalo, ili preko njega polagalo, nešto od odjeće koju je nosio pri vjenčanju (u Čeha, na krštenju), vjenčanom haljinom ili molitvenim plaštem takvog su samrtnika prekrivali i Židovi. (Fischer, 1921: 66–70) Na ispitivanom području takvi su slučajevi rijetki, uobičajenije je bilo pokojniku obući upravo takvu odjeću. Ipak, Muži u Lukavcu Posavskom (Sisak) grijehniku su umiranje olakšavali polaganjem njegova mrtvačkog odijela na noge (tj. onog koje si je pripremio za smrt), dok su Muži u Posavini kraj Ivanić–Grada *prnjike* (krpe) na prsa stavljali kradljivcima.

Jedan od svakako najraširenijih postupaka primjenjivanih na Baniji bilo je polaganje samrtnika ili bolesnika na zemlju uz najčešće objašnjenje: »...zato da ga zemlja uzme k sebi!« U Srba u Malom Obljaju (Glina) položiti će ga na голу zemlju nasred sobe, a u Gvozdanskom (Dvor na Uni) će mu na prsa staviti zemlje iskopane ispod stupca vratnica, a više glave tikvu. Posavci u Srelečkom (Sisak) zamrlog čovjeka kome duša ipak ne izlazi van, polože na jednu plahu na podu i uza nj recitiraju posebnu »molitvu« zvanu *Jedinstvo*. Muži bi u Odri (Sisak) neizlječive bolesnike polagali na zemlju zato: »...da im se olakša, da im bude lakše za izduvati!« (dušu). Ovakvi su postupci, poznato je, široko rasprostranjeni u Evropi, kao i među svim Slavenima⁴. Pritom nam je iz drugih izvora poznato da se samrtnika nije uvijek polagalo na голу zemlju nego i na slamu, grahovinje, kožuh, pepeo i dr. A. Fisher smatra da je osnova ovog postupka polaganje samrtnika na zemlju, dok slama, kožuh, pepeo i dr. kasnije pojave, što može biti i različito, može se mijenjati, ovisno o kulturnoj sredini u kojoj nastaje. On, nadalje, smatra (a prema J. G. Frazeru) da se radi o magijskom postupku da slično izaziva slično tj. polaganje na zemlju, dolje, jest simboličko–magijski akt s ciljem da se ubrza smrt: to je simbolički čin pokapanja (Fischer, 1921: 79–80). Na Baniji će rašireno tumačenje ovakvog postupanja (»...zato da ga zemlja uzme k sebi!«) zauzeti mjesto između navedenog mišljenja A. Fischera i onog što ga o ovom običaju nudi S. Zečević (1967: 26–30). Spomenuti autor, naime, smatra da je u osnovi tog običaja vjerovanje da je zemlja majka i izvor svake životne snage. Pri polaganju na zemlju ona čovjeku oduzima snagu koju mu je dala pri rođenju pa će samrtnik, gubitkom te snage, bez napora i izdahnuti. Upravo u tom obliku za ovo su vjerovanje znali Bretonci, koji bi samrtnika, u slučaju teškog izdisanja, podigli iz kreveta da stane bosim nogama na zemlju. Čim je dotakne, on izgubi svu snagu (Fischer, 1921, 79).

No, bilo da se samrtnika polaže na zemlju ili da ostaje u postelji, potrebno mu je bilo još izvući jastuk ispod glave. Na ispitivanom području ovaj je običaj zabilježen jedino u Posavaca (koji će samrtnika položiti na голу zemlju ili na plahu

na tlu) jer se vjeruje da je perje *zakleto* (prokleta). Na području Banije bilo je uobičajenije (u svih grupa) da se, popraćeno istim tumačenjem, jastuci za lijes nikad ne smiju puniti perjem. Ovakva se zabrana najčešće odnosi upravo na kokošje perje i poznata je i drugim Slavenima. Poljaci su, na primjer, vjerovali da kokošje perje otežava umiranje ili da kiša neće padati ako samrtnik izdahne na jastuku; na Pomorzu takav pokojnik ne bi imao mira u grobu, a u Šleziji ne bi mirno umro. Jastuk punjen kokošnjim perjem ispod glave samrtnika izvlačili su i Česi, Lužički Srbi, Litavci, Letonci, Estonci, Nijemci, Irci, dok se jastuk punjen perjem divljih ptica u trenutku agonije izmicao u južnih Rusa, Bjelorusa, Votjaka i Čeremisa, Škota, Iraca i stanovnika Cornwalla te Židova (Fischer, 1921: 70-73). Za ovaj su običaj znali i Mađžari (Dömötör, 1972: 69).

Pored polaganja na zemlju Šokcima, Mužima i Srbima poznato je bilo i premještanje kreveta bolesnika (samrtnika) na drugo mjesto u sobi ili premještanje bolesnika na drugi krevet. Nedaleko od ovog kraja, u Samoboru, premjestili bi ga na drugi krevet, a jedna pobožna žena ili muškarac molio bi kraj njega da bi mu se Bog smilovao i riješio ga muka da se dulje ne muči (Lang, 1913: 127). U Vlaha u okolici Bora samrtnik bi promijenio ležaj i postavilo bi ga se da leži paralelno s gredom na tavanici. S. Zečević, koji i donosi ovaj opis (1975: 70) objašnjava takav postupak time što se nekad zamišljalo da duše predaka stanuju u krovu, pa bi se i sljedeća duša koja će im se priključiti trebala usmjeriti prema njima, a ne da im stoji u opoziciji. E. Šnevajs (1929: 264) je smatrao da mijenjanje samrtnikova položaja podsjeća na običaj polaganja samrtnika na zemlju.

Ovom ću prilikom navesti i neke, na istraživanom području vrlo rijetke postupke. Tako se, iako doista vrlo rijetko i u Srba i u Šokaca i Muža moglo zabilježiti da su samrtnika u krevetu okretali tako da mu noge dođu na mjesto glave⁵. Ovakav je običaj bio poznat i u okolici Zaječara (Zečević, 1978: 384), Nadalje, u nekim srpskim selima u okolici Siska i Petrinje teškog se bolesnika nosilo u crkvu i polagalo na pod pred ikonostasom da ga svećenik moleći se prekorači (pri čemu čita neke *strašne molitve*). Ovo se činilo da bolesnik lakše umre ili se pak vjerovalo da će od toga ili ozdraviti ili umrijeti, dok se često (i u okolici Dvora na Uni) tako postupalo s onima koji su болоvali od padavice. Konačno, ako je bolest bila neizlječiva i duga da se bolesniku olakša (ili ubrza) smrt Muslimani bi u Blagaju (Bosanski Novi) zaklali *kurban* (ovna) »...bolesniku pred dušu!«.

Posebnu grupu ovakvih postupaka činilo bi recitiranje »molitava« različita sadržaja, koje su se izgovarale uz postelju teškog bolesnika ili samrtnika, a svrha im je bila da olakšaju umiranje. Na ispitivanom su području ovakve »molitve« poznate jedino Hrvatima (svih triju grupa), ali potrebno je naglasiti da ove »molitve« nikad nisu jedini način kojim se u dotičnom selu nastojalo olakšati smrt, već je u svakom od sela u kojima se one pojavljuju bilo moguće zabilježiti još barem jedan (često i više) sličnih postupaka. Za sve je te »molitve« karakteristično neprestano nabranje pojedinih njihovih dijelova ispočetka, dakle, radilo se o brojanicama čije je recitiranje popraćeno određenim pravilima, zabranama te naročitim (obaveznim) držanjem i ponašanjem osobe koja moli. Tako se u Muža Gline i Siska žene često molile *krunicu*. *Brajci* u Tomašnici (Ozalj) navode da se žena koja je moli pritom ne

smije zabuniti jer bolesnik neće umrijeti nego će se još mučiti. U Odri (Sisak) neizlječivim se bolesnicima pozivalo jednu staricu da uz njih moli *deveticu* (krunicu), a dok ona moli, nitko ne bi smio ući u kuću ni izaći iz nje. A u jednom dijelu posavskih sela kraj Siska bio je običaj da čitavo selo moli *mesečnu krunicu* da bi neizlječivi bolesnik umro. Krunica koja se tada moli ista je kao i ona koja se moli i inače, ali se u ovom slučaju moli od kuće do kuće, odnosno svaka kuća u selu mora jedan čitav dan moliti krunicu za bolesnika. Taj dan, kad dođe red na pojednu kuću, mole je svi ukućani, a molitvu vodi najstarija žena u kući. U Šokaca u Kukuruzarima (Kostajnica) uz takvog su bolesnika žene molile 60 Očenaša, a Muslimani iz okolice Bosanskog Novog učili su uz nj molitve iz Kur'ana »...da mu bude *last* ili smrt!«.

Na području općina Sisak, Petrinja, Kostajnica i Novska poznata je (danas u svega 10 sela gdje se još uvijek moli) »molitva« zvana *Jedinstvo*, čije je recitiranje također bilo popraćeno spomenutim radnjama, zabranama. Tako je uz bolesnika uvijek moli jedna žena, ne smije moliti onaj tko je ne zna i završiti, ne smije se započeti moliti a da se ne završi, niti se smije prekidati dok se ne izmoli. Moli se uz teškog bolesnika kad ne može ispustiti dušu, da mu se olakša i ubrza smrt. Pri molitvi se ne smije zabuniti jer, prema tumačenjima poznatim u svim tim selima (te još u dvadesetak u kojima se *Jedinstvo* moliko donedavna) tada bolesnik neće umrijeti nego će se još dugo mučiti⁶. Konačno, među hrvatskim je življem vrlo raširen apokrif *Majke Bože Senja* (*Senek Majke Bože, San Bležene Gospe, San Gospin* i dr.), »molitva« iz knjižnice koju se navodno kupuje u Mariji Bistrici. I ova se »molitva« čitala teškim bolesnicima da im se olakša i ubrza smrt, a Šokci u Kozibrodu (Dvor na Uni) kazuju da se osoba koja je čita ne smije nikamo pomaknuti dok je ne iščita. Pišući o ovom apokrifu I. Franić (1935: 103) navodi da mu je porijeklo nepoznato, a da su ovu knjižicu vojnici nosili ušivenu u bluze i kabanice da ih sačuva od smrti.

Iznesena građa o postupcima kojima se na Baniji teškom bolesniku ili samrtniku nastojalo ubrzati ili olakšati umiranje, odnosno ozdravljenje, nedvojbeno nas upućuje na sagledavanje velikog broja sad manje sad više istaknutih, vidljivih, jasnih predodžbi i vjerovanja kojima su ti postupci motivirani, inicirani a koji su, opet, na različite načine prepleteni i povezani. No, u svakom se slučaju suočavamo s nizom problema. Zapitamo li se, na primjer, o prilično nejasno razlučenim tumačenjima svrhe ovih običaja (a onako kako ih pri tom objašnjavaju sami kazivači – olakšavanje, ubrzanje umiranja, ozdravljenje), odmah ćemo vrlo lako zapaziti da se ovdje radi i o strahu od pokojnika koji se pri umiranju dugo mučio, o želji da se zaštititi i obrani od njega, budući je njegova muka rezultat njegovih grijeha što ga, opet, niukoliko ne može učiniti »dobrim pokojnikom« (kao što to, uostalom, ne može biti ni umrlo dijete). Možemo se, nadalje, zapitati, kada koji od ovih postupaka prestaje biti racionalno zasnovanim u okvirima narodne medicine, a kada postaje obrednim, magijskim, iracionalnim postupkom i kakvi su tome uzroci? Konačno, da li bi doista bilo presmjelo opisane postupke nazvati eutanazijom u pozadini koje su, istovremeno, važnu ulogu mogli s jedne strane, igrati socijalno-ekonomski uzroci (u brizi obitelji i seoske zajednice za takvog bolesnika) ili bi, s druge strane i, vjerojatno naglašeniju ulogu igrali psihološki i religijski momenti (pri čemu se strah od pokojnika iznova može činiti dominantnim), a svi su povezani s jednostavnom nemogućnošću izlječenja?

BILJEŠKE:

- 1 Pored navedenog područja, preliminarna su istraživanja o ovim običajima i vjerovanjima vršena i u okolici Ozlja (Hrvati-*Brajci*), Bosanskog Novog (Muslimani), Bosanske Dubice (Srbi) i Ivanić-Grada (Muži). Neki od rezultata tih istraživanja također će biti iskorišteni u ovom radu.
- 2 O ovom je običaju u literaturi mnogo pisano. Zato navodim i upućujem samo na neke od naslova iskorištenih u ovom radu: Ložar (1944: 304); Lelek (1894: 2, 16, 19-20), Hangi (1990: 200-201), Bošković-Matić (1962: 173, 187), Zečević (1978: 384) i dr.
- 3 Vjerovanje da teško umiru vještica, čarobnjaci, vračare poznato je i Muslimanima (u okolici Bosanskog Novog), pa Bugarima (Vakarelski, 1965: 278), Bjelorusima (Fischer, 1921: 64-65), Lužičkim Srbima (Brencz, 1975:61) i dr.
- 4 O tome V. Fischer (1921: 74-80), Brencz (1975: 62-63), Vakarelski (1965: 278), Semirjaga (1955: 125-126), Dömötör (1972: 69), Ložar (1944: 304), Zečević (1968:51) i dr.
- 5 Muži u Maloj Gorici (Petrinja) su ovako djeci liječili »fras«.
- 6 Područje Banije samo je jedno od brojnih na kojima su poznate molitve slične *Jedinstvu*. Pod istim ili nekim drugim nazivom *Jedinstvo* je poznato Hrvatima – *Kranjcima* u okolici Otočca (vlastiti zapisi), pa u okolici Benkovca, u Novigradu, u okolici Sinja i Knina, Gradišćanskim Hrvatima u Austriji, Šokcima u Bačkom Bregu (Bonifačić-Rožin, 1978: 137-144), nadalje, za nju znaju Šokci u okolici Pečuha (Tordinac, 1986: 57), u Slavoniji za nju znaju u Otoku (Lovretić, 1902: 200-201), Vrbovi (Kurjaković, 1903: 122-123). Slične molitve poznaju Nijemci, Lužički Srbi, Česi, Moravci, Slovenci. (Bonifačić-Rožin, o.c.) Drugdje međutim, u Slovenaca, Srba u okolici Pirota i Makedonaca, pa dalje u Poljaka, Rusa, Ukrajinaca, Talijana, Francuza postoje i dječje igre i dječje i narodne pjesme (svadbene npr.) apokrifnog sadržaja koje su, smatraju neki autori, nastale po uzoru na ovakve molitve. (Ilešič, 1902: 207-219 Polenaković, 1960: 333-339) Međutim, ovakve su se molitve često molile upravo uz bolesnika ili umirućeg, da se žena koja moli pritom ne zabuni jer tada bolesnik ozdravi. Sve to za razliku od Banije gdje se *Jedinstvo* (krunicu i druge molitve) molilo zato da se bolesniku olakša smrt, dok zabuna pri molitvi u tom kraju znači produžetak predsmrtnog agonije.

LITERATURA

Bonifačić–Rožin, Nikola: Iz folkloru Hrvata u Bačkom Bregu, *Rad XX Kongresa SUFJ u Novom Sadu 1973*, Beograd, 1978, str. 137–144.

Bošković–Matić, Milica: Pogrebni običaji (Gornja Resava), *Glasnik Etnografskog muzeja*, 25, Beograd, 1962, str. 171–194.

Brencz, Andrzej: Zajednički i osobeni elementi u pogrebnim običajima zapadnih i južnih Slavena (preveo Dušan Drljača), *Glasnik EI SANU*, XXIV, Beograd, 1975.

Dömötör, Tekla: *Hungarian Folk Customs* (translated by Judith Elliott), Budapest, 1972.

Fischer, Adam: *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*, Lwów, 1921.

Franić, Ivo: San Bl. Djevice Marije, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, I, Zagreb, 1935, str. 103–109.

Hangi, Antun: *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1990.

Ilešič, Fr.: Slovenska »Hagada«, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena (ZNŽOJS)*, VII, sv. 2, Zagreb, 1902, str. 207–219.

Kurjaković, Mijo: Molitve (Vrbova u Slavoniji), *ZNŽOJS*, VIII, sv.1, Zagreb, 1903, str. 122–123.

Lang, Milan: Samobor, *ZNŽOJS*, XVIII, sv. 1, Zagreb, 1913.

Lilek, Emilijan: Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine, Separatni otisak iz *Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, VI, Sarajevo, 1894, str. 1–26.

Lovretić, Josip: Otok, *ZNŽOJS*, III, sv. 1, Zagreb, 1898, str. 26–54; *ZNŽOJS*, VII, sv. 2, Zagreb, 1902, str. 200–201.

Ložar, Rajko: *Narodopisje Slovencev*, I, Ljubljana, 1944.

Polenaković, Haralampije: »Hagda« u makedonskoj pisanoj i usmenoj književnosti, *Rad Kongresa folklorista Jugoslavije*, VI, Bled, 1959, Ljubljana, 1960, str. 333–339.

Semirjaga, M.I.: *Lužičane*, Moskva–Lenjingrad, 1955.

Šnevajs, Edmund: Glavni elementi samrtnih običaja kod Srba i Hrvata, *Glasnik Skopskog Naučnog Društva*, V, Skopje, 1929, str. 263–282.

Tordinac, Nikola: *Hrvatski narodni običaji, pjesme i pripovijetke iz Pečuha i okolice*, Tankönyvkiado, Budimpešta, 1986.

Vakarelski, Christo: *Etnografija Bugarii*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocaw, 1965.

Zečević, Slobodan: Poreklo verovanja da samrtnik lakše izdiše na zemlji, *Narodno stvaralaštvo*, god. VI, st. 21, Beograd, 1967, str. 26–30.

*** : Samrtni ritual i neki oblici kulta mrtvih stanovništva vlaškog govornog jezika Krajine i Ključa, *GEM*, 30, Beograd, 1968, str. 47–78.

*** : Kult mrtvih i samrtni običaji u okolin i Bora, *GEM*, 38, Beograd, 1975, str. 147–169.

*** : Samrtni običaji u okolini Zaječara, *GEM*, 42, Beograd, 1978, str. 383–398.

WAYS OF FACILITATION OF DYING IN THE BANJA REGION

Summary

In a relatively small region of Banija, among a culturally, linguistically, religiously and ethnically heterogenous population an inquiry was done into customs which aimed either to facilitate (and accelerate) dying or to hasten the recovery of a sick person. The research was made among three Croatian ethnic groups and among Serbs inhabiting Banija. Ways of facilitation of dying are the very ancient customs known to all Slavs as well as to other Indoeuropeans. In the Banija they are very numerous. Some of these very well known customs are: forgiving to and with the dying person, placing the clothes on the sick who is in pain, laying the dying person down onto the ground, pulling out a (feathered) pillow beneath his head, changing the position of his bed or the sick person laying in it, recitation of some »special prayers« beside him etc. At the end of the paper some problems concerning the ways of studying such customs are being pointed out.